

zidne novine

Šta je suočavanje s prošlošću?

- Vojna/rat
- Šta je dovelo do rata?
- Tražiti pomirenja
- Koji su razlozi raspada?
- Hapšenje ratnih zločinaca
- Prerada doživljaja
- Dolaženje do istine o ratnim zločinima
- Dugotrajan, kompleksan proces
- Dva sloja: individualni i društveni
- Put ka pomirenju
- Prihvatanje kolektivne odgovornosti
- Razjašnjenje lične i kolektivne odgovornosti
- Pitati se šta sam radio kad je počeo rat
- Pričati o tome šta se dešavalo, razmena ličnih priča
- Da budem u mogućnosti da pričam
- Da prihvatim da ima više od jedne istine
- Forenzika, faktografija
- Doprinosi razbijanju predrasuda, utvrđivanje istine
- Istorija iz više perspektiva (uklanjanje mitova)
- Deviktimizacija
- Neophodan element: prekogranična saradnja
- Oprost
- Sagledati sve činjenice istovremeno
- Ustanoviti uzroke - zašto se to dešavalo (strahovi, mitovi, neprosvećenost stanovništva)
- Priznati posledice (mentalno zdravlje)
- Javno priznati šta se desilo
- Procesuiranje ratnih zločina
- Izgraditi zajedničko sećanje
- Pravedno suđenje ratnih zločina
- Prihvatiti istinu (sve istine)
- Razvoj koncepta politike sećanja
- Konfrontacija sa "sejačima" mržnje

zidne novine

Zašto bismo se suočavali s prošlošću?

- Radi mira
- Radi sprečavanja manipulacije
- Moralna satisfakcija žrtvama
- Da zločin ne može proći nekažnjeno
- Radi rušenja predrasuda
- Zbog osveščivanja
- Bez SsP-a ostajemo u prošlosti
- Da bi izgradili budućnost
- Težnja ka pravdi
- Da kao društvo ne podržavamo zločin, da ne opravdavamo nasilje
- Da ne bude na prvom mestu mržnja prema drugim ljudima
- Da bismo naučili rano da prepoznamo
- Radi kritičkog mišljenja
- Izgraditi kvalitetno i jako civilno društvo i lokalne zajednice
- Ja jačam
- Radi prevencije
- Blam (da bi veličanje zločinaca i mržnje postao blam)
- Lična motivacija!

akvarijum

U sredini kruga su postavljene 4 stolice za učesnike/ce razgovora. Teme su izjave koje se daju jedna po jedna na određeno vreme (12-15 min). Kada vreme istekne razgovor se prekida i daje se nova izjava. Oni koji ne sede na jednoj od četiri stolice nemaju pravo da govore niti dobacuju. Na stolicu se seda tako što se dotakne rame nekoga ko već na njoj sedi i ta osoba mora da ustupi mesto. Preporuka je da se ne diže sa stolice osoba koja nije uspeła ništa da kaže.

Teme razgovora:

1. Istina je važnija od pomirenja.
2. Suočavanjem s prošlošću se treba baviti u "svom dvorištu".
3. Osećam odgovornost za ono što je činjeno u ime mog naroda.
4. Nacionalni identitet utiče na odnos prema prošlosti.

1. Istina je važnije od pomirenja.

Neke od izjava:

- Složio bih se sa ovom izjavom. Istina će dovesti do pomirenja, dok bi njeno nametanje ugrozilo individualne istine.
- Zanima me definicija istine. Ona definiše nešto apstraktno, daleko, individualno. Pri pokušaju definisanja nedostižnog stvari se mute. Za konkretno pomirenje su potrebni temelji, istine su manipulativne.
- Ja bih se vratila na ličnu istinu. Istina je bitna, pomirenje je puka formalnost. "Malo se družimo i sve je opet u redu". Ovakav pogled je opasan pošto sve može opet vrlo brzo buknuti. Nisam za takvo pomirenje. Posmatrala bih istinu sa ličnog nivoa. Naša istina je neprikosnoven, pustite me da imam svoju istinu, svoju bol pa ću tebi priznati tvoju. Samo razmjenom ovih individualnih istina će doći do pomirenja.
- Mislim da pomirenje ne smije biti preuranjeno, uz prešutkivanje viđenja od presudnog značaja za proživljene tragedije. Ovakav proces ne vodi ka miru. Traganje za istinom je metafizički proces. Istina je veoma kompleksna i treba je tražiti sa svih strana i iz svih uglova. Pomirenje se postepeno gradi strpljivim traženjem istine. Ljudi se mogu pomiriti iako stvari vide različito. Pravdu ne bi trebalo sakrivati. Ovo su dva paralelna procesa.
- Slažem se. Istina je apstraktna, velika stvar. Za pomirenje je najvažnija komunikacija. Proces pomirenja je višeslojan i još jako puno toga treba da se uradi. Neki su uradili veći dio, neki manji.
- Ja zamjeram nametanje pomirenja, kao što je bila čitava ideja bratstva i jedinstva, na primjer. Alternativa jeste sjesti i otvoriti stavove. Ne prihvatati pomirenje po svaku cijenu.
- Način na koji se pokušava uspostaviti pomirenje je veoma problematičan. Kod nas, u Bosni i Hercegovini, na primjer,

2. Suočavanjem s prošlošću se treba baviti u "svom dvorištu".

Neke od izjava:

- Moje gledište je da je bolje imati dobrog komšiju nego imati brata i sestru. Moje iskustvo od 17 godina u prosvjeti me je naučilo da prvenstveno treba jačati porodicu. Granice se ne mogu negirati, i u svom dvorištu imamo međe. Važno je da ne budemo parcijalni i da sagledavamo okolinu ali je porodica ipak najvažnija i treba biti ojačana!
- Iz ličnog ugla bih se složio s ovom izjavom. Na primjer, u mojoj etničkoj skupini, makedonskoj, veoma mi je važno da imam kritički stav prema lokalnim zajednicama. Džamija je spaljena u mom okruženju. Ali, i šire okruženje je podjednako važno. Južna Srbija, Kosovo, itd. I jedno i drugo su važni. "Mi" i rad s "ostalim".
- Ja se ne slažem s ovom izjavom. U Hrvatskoj je procenat Srba pao s 35% na 5%, 6%. Nemam tu drugu stranu s kojom bih razgovarao. Puno je bolje kada sjednem s veteranima s raznih strana pošto je važno čuti drugu stranu. U mojoj zajednici ta druga strana ne postoji. Treba djelovati na nivou regiona.
- Načelno se slažem s tezom ali mi je teško definisati šta je to "moje". Ne slažem se s podjelom na Hrvate, Muslimane, itd. Dvorište nije fiksirano već je definisano situacijom. Upoznat sam s mnogo različitih ličnih scenarija tako da mi ova ideja dvorišta nije najjasnija.
- Ovdje se, u osnovi, radi o prebacivanju odgovornosti. U redu je biti svoj u svom dvorištu ali se moramo posjećivati i

- se ne priča o tome. Četnici, ustaše i balije se ne spominju, iz udžbenika su izbačeni dijelovi koji su "uvredljivi". To je naš način koji, u stvari, izaziva protivefekat.
- Meni prvo pada na pamet misao da nema pomirenja bez istine. Potrebno je vrijeme da istina ispliva. Pomirenje moramo tražiti prvo, dok istina još nije definisana. Pomirenje se ne smije nametati, moramo ga sami tražiti. Jedan od načina je kroz saradnju sa susjedima. To je osnovna, bazična stvar. U nevolji se prvo susjedu kuca na vrata. Najvažnije je da istrajemo na traženju pomirenja.
- Pomirenje je, ipak, potpuno individualan čin. Žena koja traži svoju djecu traži prvo istinu a pomirenje slijedi tek nakon suočavanja s njom. Problem je što ljudi rođeni devedesetih nemaju neke drugačije okvire kao alternativu mržnji u kojoj su odrasli. Tko je njih izmanipulisao, tko je njima predočio neku svoju istinu?
- Moj je profesionalni stav da je za suočavanje s prošlošću potrebno oboje. Traganje za istinom je dug i kompleksan proces ali je i traganje za pomirenjem slično. Kako se pomiriti ako drugi ne prihvati vašu istinu?

moramo komunicirati radi uspoređivanja priča. Dakle, svako u svom, ali uz volju da se sjedne s drugima i saslušaju. Hrvati u Hrvatskoj, Srbi u Srbiji, a šta s Bosancima, miksom koji podrazumijeva da ne postoji jedno dvorište? Dijete sam iz miješanog braka tako da mi je muka od svih, iskreno!

- I ja se tako osjećam, ne znam šta bi bilo moje dvorište. Ali, važno je zbog kredibiliteta. Osjećam cenzuru koja me sprječava da idem u tuđa dvorišta. Ne osjećam prostor da mogu da idem i da se osvrćem na tuđa dvorišta. Mislim da imam pravo da kritikujem zločine protiv čovječnosti i sva ta različita dvorišta. Ali, u svom imam veći kredibilitet, mogu više promijeniti u svom.
- Kako definisati dvorište? Problem je i nastao što su pojedinci mislili da djeluju u svom dvorištu! Nekad je dvorište zaista cijeli svijet. Suočavanje s prošlošću se treba dešavati u svom istinskom dvorištu i treba se čuvati historijskog revizionizma. Na primjer, sada se trenutno puno spominje kako bi nezavisnost Kosova mogla biti kompenzovana otcjepljenjem Republike Srpske od ostatka Bosne i Hercegovine.
- S obzirom šta se desilo u Makedoniji 2001. godine ja mislim da mi moramo svi zajedno da sjednemo da se dogovorimo i da ne slušamo šta nam govore iz drugih dvorišta.

3. Osećam odgovornost za ono što je činjeno u ime mog naroda.

4. Nacionalni identitet utiče na odnos prema prošlosti.

Neke od izjava:

– Ma kako se ja osjećao, percipiraju me po imenu i prezimenu. Veoma je važno da, tamo gdje živim, budem svjestan onoga što većina čini u moje ime. Puno se upire prstom na nepravde što je, po meni, nekonstruktivno. Ne osjećam krivicu ali osjećam odgovornost. Nacionalni identitet je puki konstrukt, činjenica je da grupe, po definiciji, većinski misle slično.

– Slažem se kako vidiš da te drugi percipiraju. U Bosni i Hercegovini me svi vide kao Hrvaticu. Ja sam obavezana da budem kritičnija prema svom narodu. Nacionalni identitet utiče na odnos prema prošlosti ali ne bi trebao. Ovo se mora dovesti u pitanje.

– Vrlo je važno imati empatiju prema svima, postaviti se u ulogu drugih, zbog postizanja što veće objektivnosti i stepena realnosti u svojim stavovima. Ako se ne postavljam u ulogu drugih to utiče na moj identitet, on postaje egoističan. Nacionalnost jeste faktor ali su i drugi faktori važni. Karakter, na primjer.

– U svim izjavama je bilo isprepletano lično i društveno. Počecu s ličnim. Odgovornost je spoznaja šta je lično doprinosim a šta ne. Osjećaj odgovornosti se odnosi na ono šta je radim. Ne osjećam krivicu, ostali rade stvari u svoje ime a ne u moje. Odgovornost takođe osjećam prema aršinima koje primjenjujem prema drugima. Što se tiče nacionalnog identiteta mislim da, ako sam ja razjasnila stvari sebi, neću imati problema sa svrstavanjem. Problem

je što se lično i kolektivno miješaju kao termini - sve je ok što "naši" rade. Ako kritički razmišljam mogu preuzeti nacionalni identitet bez problema.

– Nacionalni identitet definitivno utiče na naš odnos prema prošlosti. Ratovi su pratili tu matricu. Ljudi su ubijani zbog toga. Pokušavam da empatiju vežem za sve, da razvijem osjećaj solidarnosti i pravde za sve. Osjećam odgovornost za sve što je činjeno u ime mog naroda. Ljudi me tako svrstavaju ali ja ne mogu da poreknem da sam ipak bio dio te priče. Kada se čine stvari u ime mog naroda ja na to mogu da utičem više nego što mogu u Širokom Brijegu ili Beogradu. Moram kritizirati vlastiti narod i poticati druge na isto.

– Ovo su suštinske teme za mene. Moja poteškoća je što nisam sigurna šta je to "moj narod". Drugi mi to jednostavno odrede, i s tim mogu da živim. Jasno mi je da u cilju izgradnje povjerenja moram da preispitam i priznam šta je to "moja strana" činila, iako je ona najmanje moja. Mirovni aktivisti prihvataju te obrasce. Nacionalni identitet koji prihvatamo je skoro isključivo ono što nam nacionalisti prezentuju da on jeste, puka nacionalistička retorika. Taj identitet bi trebalo prvenstveno da je kulturna odrednica, a ne politička, da je određeno kulturno bogatstvo, muzika, hrana, jezik! Ali mi prihvatamo te nacionalističke vizije sveta i jake podele po nacionalnoj osnovi.

rad u malim grupama

Učesnici/ce se podela u grupe po regijama odakle dolaze (BiH, Makedonija, Hrvatska, Srbija, Kosovo.) Razgovor i priprema zidnih novina na temu: Šta (u Srbiji/BiH...) mora da se uradi po pitanju konstruktivnog suočavanja s prošlošću? Prezentacija.

Potom mešanje grupa (tako da niko ne radi na onoj regiji odakle dolazi, već na nekoj drugoj) i dopuna sastavljenih zidnih novina. Predstavljanje dopune.

Plenum: Zapažanja, komentari, dileme, pitanja.

Kosovo

- Naći nestale / *** *povratak izbeglica (Romi u MK, Srbi u SR...)*
- Status / *** *uključivanje Srba sa Kosova*
- Prostor za priču/slušanje
- Ekonomski razvoj
- Demitologizacija
- Vladavina prava / poštovanje zakona
- Apolitično / ne-etnički obojeno funkcionisanje institucija
- Jednako tretiranje svih (bez pozitivne/negativne diskriminacije) / *** *treba pozitivna diskriminacija (za Srbe)*
- Objektivna edukacija unutar porodica
- Međunarodna zajednica

- *Razmena/suradnja Albanci-Srbi...*
- *Obezbeđivanje bezbednosnih uslova*
- *Mirovni programi u obrazovanju*
- *Slanje pomoći Kosovu (novac, trening...)*
- *"Demonopolizacija" statusa žrtve*

Hrvatska

- Objektivizirati medije - eliminirati politički utjecaj (pol. subjektivnost negativno utječe na slobodu medija te se od njih dobiva iskrivljena slika)
- Kvalitetna, potpuna i objektivna edukacija mlađih generacija
- Zadojenost lažnim ideologijama (nacionalizam na užrb patriotizma)
- Problem proističe iz okruženja i manjkavog obrazovanja
- Pisati i prepričavati, a ne prekrajati povijest
- Raditi na razbijanju predrasuda

- *Preispitivanje koketiranja s ustaštvom - u "Domovinskom ratu"*
- *Povratak Srba + garancija i zaštita prava*
- *Izazvati koncept "službene povijesti" (e.g. Dekl. o Domov. ratu)*
- *Suradnja s međ. instrum. - ICTY*
- *Otvaranje iskrene rasprave o ulozi HR u ratu u BiH*
- *Jačanje domaćeg sudstva - vl. prava - suđenje za ratne zločine*
- *Ivo Sanader - van iz BiH*
- *Dijaspora vs. kons. nar.*

Bosna i Hercegovina

- Ojačati osjećaj, svijest o građanskoj pripadnosti (BiH)
- Dati prostor i vrijeme za razmjenu informacija
- Obrazovni sistem oslobođen ideologije
- Nepristrasni medij
- Znanstvena istraživanja

- *Pustite ljude da budu ono što osećaju da jesu ili žele biti*
- *Konfrontirati nacionalizam "svoje strane"*
- *Upoznaj strahove drugih*
- *Gradi društvo, a ne državu ili naciju*
- *Osuditi sve zločine/ce i distancirati se*
- *Poštuj žrtve sa svih strana*
- *Bori se za prava i slobode svih, a posebno onih koji su u manjini i ugroženih prava*
- *Agresija i građanski rat*
- *Deviktimizacija*
- *Povratak stanovništva, stvaranje preduslova*
- *Pronalazak nestalih*
- *Preuzeti odgovornost za dogovor i promenu*

Srbija

- Ukazivati na posledice nacionalizma (i diskutovati)
- Dogovor o društvenim vrednostima
- Raditi na strahu od "drugačijeg" (alternative)
- Razvoj kritičke svesti
- Rešiti pitanje ratnih zločina/ca (hapšenje)
- Javna osuda
- Lustracija
- Otvorenost društva, cirkulacija
- Sekularizacija

- *Čuti i drugu stranu priče/istine*
- *Više samokritičnosti/odgovornosti*
- *Raditi na osjećaju ugroženosti (vide problema gde ga nema)*
- *Priznanje da imaju vojnih veterana / treba rad s njima*
- *"Srbija je država Srba i ostalih koji žive u njoj" - problem ustava*

Makedonija

- Otvoriti diskusiju na svim nivoima
- Obezbediti siguran prostor
- Sankcioniranje zločinaca
- Traženje i otkrivanje zajedničkih vrednosti
- Obezbeđivanje uslova za vraćanje izbeglica
- Uključivanje ratnih veterana
- Rad sa porodicama žrtava konflikata/rata
- Faktografija
- Programi za mirovno obrazovanje u školama
- "Kritički pogled" (razlozi rata)
- Doimplementacija Ohridskog dogovora
- Diskusija na javnom nivou
- Jačanje odgovornosti na svim nivoima (državna administracija)
- Nestali u ratu/konfliktu?

- *Upoznavanje sa albanskom kulturom, identitetom, jezikom, običajima*
- *Postepeno i sistematično uključjenje u državnu strukturu*
- *Bazične vještine komuniciranja unaprijediti: slušanje, govorenje, saradnja*
- *Javne dijaloge intenzivirati*
- *Rad na predrasudama i stereotipima*

Komentari:

- Sve grupe su imale tezu o otvorenosti, komunikaciji, razgovoru.
- Svi imamo slična razmišljanja i stavove. Hrvati o Srbima, Srbi o Hrvatima. Svi smo svjesni problema, ali nitko ništa ne radi. Dobro, ne baš nitko!
- Sve je ovo super, ali šta radi država? Koja je uloga države? Kako ih uključiti?
- Ima puno toga da se radi, ali postoji neprekidna

izlazni krug

Neke od izjava:

- Dosta sam dobro. Puno toga smo već obradili, sve je poprilično zgusnuto. Super sam iako se već javlja pomalo nervoza.
- Ja sam skroz dobro. Zahvaljujem se svima koji su iznijeli drugačije stavove. Manjak vremena predstavlja pritisak. Sve u svemu, super sam.
- Dobro sam. Veoma me zanimaju pitanja lične i

opstrukcija. Parlament Bosne i Hercegovine se do sada NIJEDNOM nije pozabavio suočavanjem s prošlošću. A koliko tek tamo ima problema! Ne mogu kriviti samo strukture pošto ih svi mi činimo. Političari su logična posljedica nas samih. Tu je ogroman balast odgovornosti i na populaciji.

– Postoji problem i u zakonskim regulativama. Na primjer, omogućavanje hrvatskoj dijaspori da glasa na izborima. Ima optuženih za ratne zločine među nosiocima glasačkih lista (Branimir Glavaš, Vojislav Šešelj).

– Čuju se radikali, idioti, lažu javno, na televiziji! Trebalo bi usvojiti zakon o zabranjivanju i kažnjavanju izazivanja nacionalne mržnje, kao što je zakon koji zabranjuje negiranje holokausta. Takvi zakoni ne postoje ni u jednoj zemlji u regionu.

– Trebalo bi zabraniti sva fašistička obilježja, znamenja. Kokardu, na primjer.

– U vezi sa zakonom o negiranju genocida bih samo htio da dodam da bi društvo samo trebalo to da negira, da to bude sramota. Ti ljudi zaslužuju moralan prezir okoline.

– Mislim da svi mi imamo isti problem samo mi ga je teško sada verbalizirati. Da li nas neko iskorištava da se bavimo ovakvim stvarima kada imamo realne probleme i nerazjašnjenje stvari, kao što je, na primjer, manjak prehrambenih artikala u Bosni i Hercegovini?

kolektivne odgovornosti. Radionice su pun pogodak.

– Dobro sam. Malo mi se javlja nervoza oko vremena, imam osjećaj da površno obrađujemo teme. Treba ići dublje.

– Drago mi je da sam dobio mnoštvo informacija o drugim državama, drugim dvorištima.

– Želio bih da ohrabrim organizatore. Ne osjećam da smo u

vremenskom škripcu. Imam još puno stvari da verbaliziram. Kao što reče drug Tito: "Narod koji ima ovakvu omladinu ne mora brinuti o svojoj budućnosti".

– Dobro sam. Neki od stavova se poklapaju s mojim, dok neki ne. Mislim da treba porazgovarati o značajnijim razlikama.

– Meni je super. Drago mi je da smo u mojoj grupi diskutovali o nezavisnosti Kosova (Z. je za, dok je M. protiv). Ova tema mi je važna pošto živim u Makedoniji.

– Meni je seminar super, dobijam sve bolji uvid u situaciju. U Hrvatskoj se čuju zlobni jezici kojima je drago šta se sve dešava Srbiji. Po meni je Balašević u pravu kada kaže da je princip isti, sve ostalo su nijanse.

– Drago mi je da sam ovdje. Veoma je važno čuti tuđa mišljenja. Trenutno se senzibiliziram i to funkcionše.

– Mislim da moja sredina nema problema. Brčko je odradilo svoje suočavanje s prošlošću na svim mogućim nivoima. Već smo izgradili mirnu i dobru budućnost.

– Meni je takođe veoma dobro. Sviđa mi se rad u grupama. Bolje se upoznajemo razmjenjujući mišljenja.

– Dobijam dosta informacija. Voljela bih da ljudi nisu toliko tolerantni, osjećam da razmjenjujemo neka standardna mišljenja. Odlično mi je, mislim da je seminar pun pogodak.

– Do sada je dobro. Nismo imali dovoljno vremena tako da osjećam potrebu za nekim dodatnim informacijama. Dosta pričamo o istim stvarima dok je za mene najvažniji i najizazovniji slijedeći korak.

– Ja sam takođe dobro. Bilo mi sve interesantno ali osjećam da smo se samo dotakli površine zbog nedostatka vremena.

– Ovo su za mene dosta teške teme a osjećam da nema dovoljno vremena. Ostao mi je dojam da je bilo prepucavanja među učesnicima seminara.

– Prijala mi je dinamika. Ovo mi je prvi seminar tako da sam dosta zatečena. Sviđaju mi se metode rada i razmjena mišljenja. Imam gomilu pitanja, nadam se da ću uspjeti pitati i prodiskutovati sve što me zanima.

– Ja sam zadovoljan, čuo sam mnogo toga novog. Ove informacije predstavljaju idealne ulazne podatke za dalju obradu. Posjetio sam i jednu divnu lijepu državu.

– Postoje tri pitanja; Šta je problem? Šta treba uraditi? i Kako? Slažemo se oko problema tako da sad treba da nađemo odgovore na dva slijedeća pitanja. Sviđaju mi se radna atmosfera i energija. Dobro sam.

– Otvorićemo ove teme, nadam se da će biti i prostora i vremena. Najbitnije je da postoji svijest o problemu. Iz toga sve ostalo slijedi. Odličan početak!